

WALLERSTEIN, Immanuel, *Úpadek americké moci : USA v chaotickém světě.* 1. vydání. Praha : SLON, 2005. 286 s. ISBN 80-86429-44-X

Lidstvo stojí na křižovatce několika cest. Ta, po které dosud kráčelo, náhle končí a je třeba najít novou. Je potřeba se rozhodnout, ba co víc: je potřeba konat. Světový systém se dostává do fatální krize, takové, která ještě lidstvo nikdy nepotkala. Ani jedno z mocenských center (USA, Západní Evropa a Japonsko) není schopno zajistit si rozhodující dominanci. USA ji ztratilo poté, co prezident Johnson vyčerpal zásoby zlata na válku ve Vietnamu, v 70. letech následovalo probuzení Evropy, v 80. nastoupilo Japonsko. V devadesátých letech opět měla navrch Amerika. Tři jádrové oblasti soupeří mezi sebou o vedoucí postavení. Rozhodující zápas se ale odehrává na jiném poli. Mezi těmi, kdo vládou, a těmi, jimž je přístup k moci odepřen. Nutnosti změny jsou si vědomi všichni. První však usilují o to, aby změna proběhla více méně tak, aby se de facto nic nezměnilo. Vymění se lidé, nikoliv však struktura. To je, dle Wallersteina, nesprávná cesta. Chceme – li úspěšně fungovat dál, je třeba odhodlat se k radikálnějšímu kroku, směřovat tudy, kudy nenarůstají rozdíly mezi bohatými a chudými, nýbrž kudy se tyto rozdíly stírají, směřovat k rovnostářššímu světu. Takto bychom, pro začátek několika slovy, mohli shrnout sdělení knihy s provokativní červenou vazbou, na níž socha Svobody, s vyhaslou pochodní obrácenou směrem k zemi, stojí po pás ponořena v moři, které ji, pokud neučiníme zázrak, zanedlouho zcela pohltí.

Autor tvrdí, že ve dvou světových válkách se z USA stala rozhodující světová velmoc, které se navíc podařilo výhodně si rozdělit svět se SSSR, přičemž USA získaly dvě třetiny a Sovětský svaz třetinu. Americká moc vrcholila v letech 1945-1975. Poté však globální moc USA začala klesat, prvním příznakem byla válka ve Vietnamu. Ropné šoky 70. let způsobily výrazné zpomalení růstu americké ekonomiky. USA si zajistily svou moc pomocí organizací, jako je Světová banka, Mezinárodní měnový fond či G7. V posledních letech se však nezadržitelně blíží úpadek geopolitické moci USA. Války, které vedla Bushova vláda, nejsou projevem síly, ale naopak slabosti. Příčinou těchto válek jsou ekonomické problémy, které však nelze tímto způsobem vyřešit.

Stejně tak název knihy: *Úpadek americké moci. USA v chaotickém světě* byl vybrán záměrně, aby vzbudil pozornost. Wallerstein, byť Američan, velice střízlivě reflektuje narůstající vlnu protiamerických nálad. Pojmenoval svou knihu tak, aby oslovil příznivce zmíněného trendu. Ve skutečnosti však ten, kdo by očekával především kritiku současné americké politiky, bude poněkud zklamán. O USA se vlastně až tak moc nejedná. Mluví se o světě jako celku, o tom, jak si právě stojí a jak půjde dál. O údělu lidstva. Vyslovená skepse, jež z Wallersteina přímo číší vždy, když hovoří o stavu světového systému v současnosti, je ale kompenzována optimismem možných vyhlídek do budoucna. Nic není ještě ztraceno, je kudy jít dál. Wallerstein si je velmi dobře vědom toho, že to nebude on, kdo se kýžené změny dočká, kdo se na ní bude jakýmkoliv způsobem podílet. *Úpadek americké moci* je vzkazem budoucím generacím, vzkazem pro nás, kteří jsme se narodili přímo ve výhni konfliktu, který již brzy nutně přijde. Jsme to my, komu je souzeno tento konflikt řešit. Jistou radu (v žádném případě však návod) nám nyní poskytuje Immanuel Wallerstein.

Těžkým úkolem recenzenta je uzpůsobit svůj text tak, aby se nestal návodem ke čtení. Aby - v krajním případě – nesloužil jako náhrada tomu, kdo je líný si knihu o téměř třech stech stranách českého překladu přečíst. Naštěstí však *Úpadek americké moci* vlastně ani knihou v pravém slova smyslu není. Je to soubor šestnácti esejů napsaných a publikovaných mezi lety 1999 až 2004. Vystihnout na těch několika stranách, vyčleněných pro recenzi, podstatu

každého z nich, to' úkolem zhola nemožným. Doporučuji, aby si přečetli tuto knihu i ti, kteří patří do tábora lidí, jimž dosavadní systém vyhovuje. Není přeci nutné hystericky se obávat blížící se katastrofy, je ovšem minimálně žádoucí zamyslet se nad takovou možností. Totiž ten, kdo si, obdobně třeba jako Fukuyama, myslí, že se vlastně už nic nestane, by mohl být jednou velice nepříjemně překvapen.

Nejvýznamnější část Wallersteinovy knihy se týká ekonomické oblasti. Autor uvádí, že kapitalismus poprvé za dobu své existence spěje do krize, kterou nebude schopen nikdy překonat. Problémem je snižování zisků. Cena zboží se dělí na konstantní a variabilní kapitál a na nadhodnotu. Nadhodnota po zdanění tvoří zisk. V důsledku třídního boje však neustále rostou mzdové náklady kapitalistů. Ti se tomuto vývoji snažili dříve čelit přesunem továren z hlavních průmyslových center do venkovských oblastí, dnes přesunem továren z vyspělých do rozvojových zemí. Wallerstein se však domnívá, že do 25 let zmizí všechny venkovské oblasti na celém světě a celý svět bude urbanizován. To povede k tomu, že dělníci po celém světě budou žádat vyšší mzdy a kapitalistům nezbude nic jiného než je zaplatit. Druhým problémem je konstantní kapitál. I ten nezadržitelně vzrůstá v důsledku vyčerpání nejvýnosnějších nalezišť surovin a potřeby těžit ve stále horších dolech a také z důvodu, že je třeba likvidovat stále více odpadů. Vzrůstá i daňové zatížení, neboť lidé žádají sociální dávky, lepší zdravotnictví a školství, a to znamená stále vyšší daně. Proto kapitalistům neustále klesá zisk. Kapitalisté se snaží uzavírat kartelové dohody a tvořit monopoly, ty se však neudrží věčně kvůli mezinárodní konkurenci.

Jak jsme si řekli, tři oblasti s mocnými ekonomickými jádry – USA, západní Evropa a Japonsko se v období 70. až 90. let střídaly v pozici ekonomicky nejsilnějšího. Ovšem světoekonomice jako celku se nevedlo dobře ani v jednom z těchto období. Nárůst světové produkce v důsledku uzdravení a expanze západní Evropy a Japonska (které začaly být dokonce konkurenceschopné i na amerických domácích trzích) vedl totiž k přesycení trhu a poklesu ziskovosti v mnoha důležitých odvětvích výroby.

Počátek životního cyklu světoekonomiky hledá Wallerstein někde okolo roku 1450, závěrečnou krizi pak spatřuje dnes. Historický vývoj světoekonomiky sestává z několika Kondratěvových cyklů, skládajících se vždy ze dvou fází: fáze A, doba vzestupu a ekonomické expanze a fáze B, pokles a smršťování světoekonomiky. Konec fáze B takového cyklu (který započal obdobím hospodářského rozmachu po druhé světové válce a překlenul se v období úpadku začátkem sedmdesátých let) zažíváme právě dnes a ještě nějaký rok, dle Wallersteina, potrvá. Co se stane potom, je otázkou. Nejpesimističtější varianta (jíž autor v žádném případě neodmítá) hovoří právě o světové krizi.

Zaměříme se proto nyní na zmíněnou aktuální fázi B Kondratěvova cyklu, jíž zažíváme. Jejímí základními aspekty je jednak přesun vlastníků kapitálu z výrobní sféry do sféry finanční, dále pak výrazný nárůst nezaměstnanosti, ale především přesuny výroby z oblastí s vyššími platy do oblastí s nižšími platy. Kapitalisté se tímto stěhováním (které nastává zhruba každých třicet let v důsledku srovnávání mzdové úrovně původně levných oblastí světoekonomiky) de facto vyhýbají třídnímu boji, jenž by nastal zvýšenými nároky dělníků, kteří postupně přestávají být ochotní akceptovat platové podmínky, zajišťující kapitalistům požadovaný zisk. Tímto způsobem však jednoho dne musí dojít k celkové deruralizaci světa a kapitalistům zbude jediná možnost – vést třídní boj tam, kde se právě nacházejí. Druhým, pro kapitalisty znepokojivým trendem jsou rostoucí náklady na materiálové vstupy. Těmito vstupy však rozumějme především (co kapitalisty znepokojuje úplně nejvíc) náklady na další zpracování

materiálů, které již ve výrobním postupu svůj účel splnily a je jen třeba je kamsi uložit. Hovoří se tak o tzv. externalizaci nákladů, stavu, kdy se výrobci zbavují odpadů co možná nejlevnějším způsobem, pochopitelně na úkor životního prostředí. Především pak nevěnují pozornost nutnému zajištění obnovy (organických látek).

První argument nám může připadat spekulativní. Je přeci stejně dobře možné, že ve světové ekonomice budou vždy chudé zóny (byť již ne rurálního charakteru), které budou neustále vznikat a zanikat a kam bude možno vždy přesunout výrobu s minimálními náklady na mzdy zaměstnanců. Druhý trend je však objektivně mnohem více znepokojující. Rostoucí nároky (především) západní společnosti se nekryjí s možnostmi organických zdrojů. Jednou nám tímto stylem musí zdroje prostě dojít. Až k tomu dojde, vynaložíme nemalé úsilí a nemalé peníze na to, abychom škody alespoň částečně napravili (pokud vůbec). Tímto je vysvětlen onen paradox, že na světě se čím dál více jedinců má lépe a lépe, přičemž světoekonomice se daří hůř a hůř. Je tomu už dávno, co nás Schumpeter přivykl myšlence, že kapitalismus se nezhroutí v důsledku svých selhání, ale v důsledku svých úspěchů.

Značnou pozornost věnuje Wallerstein fenoménu rasismu, respektive jeho poválečné transformaci v etnický multikulturalismus. Rasismus byl v předválečném světě společně s antisemitismem všeobecně rozšířeným a společensky tolerovaným faktem. Rasistický diskurs byl součástí seriózního akademického prostředí. To však jen do té doby, než přišlo Hitlerovo *Endlösung*.

Ačkoli před rokem 1945 byl skoro každý v panevropském světě rasistou a antisemitou, nikdo si nepřál, aby tento antisemitismus vyústil do *Endlösung*. Cílem rasismu není vylučovat lidi a už vůbec ne vyhlazovat je. Cílem rasismu je držet lidi uvnitř systému, ale jako méněcenné (*Untermenschen*), které pak lze ekonomicky vykořisťovat a používat jako politické obětní beránky.

Zkrátka a jednoduše, bylo možné být rasistou až k bodu, kde začínalo *Endlösung*, ale ne za něj. Hitlerovo Konečné řešení teprve otevřelo oči, které ovšem ihned začaly hledět špatným směrem. Rozhodnutí Nejvyššího soudu Spojených států z roku 1954 sice postavilo mimo zákon rasovou segregaci a počínaje rokem 1945 začali sociální vědci (často sponzorovaní UNESCEM) psát jednu knihu za druhou, v nichž popírali smysluplnost pojmu rasy - za všechny jmenujme Lévi-Straussovou Rasu a dějiny (Lévi-Strauss 1999 [1952]). Někdo by si tak mohl pomyslet, že paradoxně díky Hitlerovi došlo k dekonstrukci rasismu. Nebýt *Endlösung*, možná bychom se v předválečných rasistických debatách pohybovali na akademické půdě dodnes. Leč tato myšlenka se nezakládá na pravdě. Do důsledku došlo pouze nahrazení termínů. Zde se však nebudeme tímto jevem podrobněji zabývat, lépe je popsán například v Soudobých sporech o Multikulturalismus a politiku identit (Hirt, Jakoubek: 2005). Jisté je (alespoň dle Wallersteina) to, že panevropský rasismus byl po roce 1945 stejně virulentní jako před rokem 1933 nebo 1945. Pouze se dřívější předměty strachu a nenávisti vyměnily za jiné. Nedebatujeme dnes o takzvaném střetu civilizací, pojmu vymyšleném sociálním vědcem? Jinými slovy, nenašli jsme si jen jiné obětní beránky, které můžeme ekonomicky vykořisťovat?

Závěrem ještě pohovořme o několika geopolitických štěpeních světosystému, jež Wallerstein naznačuje. Prvním ze štěpení je boj mezi členy takzvané triády – USA, EU a Japonskem. Boj o nadvládu nad akumulací kapitálu.

Skutečnost je, že zmíněná tři střediska už jsou po určitou dobu co do podstatných aspektů své síly na stejné úrovni. Spojené státy se považují za jedinou supervelmoc světového systému ve dvacátém prvním století. Tento obraz sebe samých je založen především na vojenské moci USA, která daleko přesahuje moc kterékoli jiné země a dokonce i mnoha zemí dohromady, a maskuje neustále se snižující reálnou politickou sílu Spojených států.

Aby takovéto maskování bylo úspěšné, nezbyvá než rozvíjet dominantní stránku, díky níž ono existuje: podporovat a rozvíjet vojenskou mašinérii. To však vůbec nestojí málo peněz, a děje se tomu na úkor dalších aspektů státní redistribuce peněz (což v USA nejmarkantněji pozorujeme v sociální sféře). Vzniká tak trhlina, jíž není možno zacelit jinak než omezením toku plateb nejbohatší části populace, nebo zesílením tohoto toku u zbylých dvou členů pomyslné triády. První možnost ale znamená ztrátu svých klíčových donorů...Která vláda přistoupí k podobnému kroku?

Druhé, daleko diskutovanější a všeobecně známější štěpení nastává mezi Severem a Jihem, tedy ve Wallersteinově dikci mezi jádrovými a ostatními oblastmi světoekonomiky. Chybou by ale bylo chápat jak Sever, tak Jih coby kompaktní celky. Zvláště pak u režimů Jihu nastává rozdíl mezi těmi, které jsou v podstatě klienty Severu, fakticky jejich placenými agenty, a těmi, které jimi nejsou.

Poslední a nejdůležitější štěpení pak pozorujeme mezi duchem Davosu a duchem Porto Alegre. Spor se netýká ničeho jiného než směru (ideologie), dle něž budeme kolektivně budovat ten který druh světového systému. Jinak řečeno, spor mezi příznivci vytváření vzájemných partnerství mezi vůdčími podnikatelskými a politickými špičkami světa a sympatizanty občanské společnosti, vystupující proti neoliberalismu a světu ovládanému kapitálem. Není těžké uhodnout, ke které z alternativ se autor knihy přiklání.

Učiňme závěrem malý exkurz do několika v češtině vydaných titulů, k nimž by se Wallersteinův *Úpadek americké moci* mohl vztahovat. Začněme klasikou: Braudelova *Dynamika kapitalismu* (Braudel 1999) vypovídá o vzniku a vývoji současného světového systému. Autor přijímá Wallersteinovu tezi o centrech a periferních oblastech, nicméně vznik soudobého světového systému zasazuje do doby dřívější než 15. století, kde jej nachází Wallerstein. Kniha Kanaděana Chossudovského *Válka a globalizace* (Chossudovsky 2003) silně militantním způsobem kritizuje americký způsob financování armády a intervence do suverénních států. Dokonce osočuje CIA z víceméně konspiračních strategií, tiše podporovaných Bushovou administrativou. Nicméně některé z Chossudovského tezí jsou pro svou agresivnost a neskrývaný antiamerikanismus v akademickém diskursu neudržitelné. Komiksově zpracovaná kniha sociologa Andrease *Válečná závislost* (Andreas 2004) se podrobněji zabývá vývojem amerického militarismu, způsobem jeho financování a s tím spojenou krizí v ostatních součástech amerického státního systému redistribuce (zejména pak v oblasti vzdělání a zdravotní péče). Kaplanova *Přicházející anarchie* (Kaplan 2002) potom skepticky hodnotí demokratický systém jako takový. Zvláštní pozornost věnuje Kaplan snahám o intervenci demokracie do států, které Wallerstein označil za země Jihu.

Wallersteinovou knihou *Úpadek americké moci. USA v chaotickém světě* získává český trh skvost vedoucí útok na neoliberalistické pozice z (mírně) levicové perspektivy. Vskutku není možné Wallersteina označit za socialistu či komunistu. Pod takovou nálepkou by mj. někdejší profesor Kolumbijské univerzity nemohl dosáhnout současného úspěchu v západním světě. Wallerstein nehlásá revoluci, nenachází jasnou cestu kudy ven. Myšlenka, kterou prosazuje, je

ta, že současný světosystém se hroutí. Vydrží ještě zhruba padesát let, ne déle. Změna je nutná a cestou ven by mohla být mj. být občanská společnost, stojící na neetnickém principu. Jaká však tato změna skutečně bude, záleží už jen na nás.

Kniha se sice jmenuje úpadek americké moci, ale toto se netýká jen USA, ale celého světa bez výjimky. Wallerstein tvrdí, že se blíží nový světový řád. Je jisté, že dojde ke změně světového řádu, nemusí to však nutně být změna k lepšímu. Wallerstein je zastáncem absolutní rovnosti všech lidí. Jeho ideálem však není reálný socialismus, jaký byl v zemích RVHP. Pro Wallersteina byl SSSR stejně nepřátelskou třídní společností jako USA, neboť v něm nevládl lid, ale stranická nomenklatura. Jeho ideálem je kolektivisticky založená společnost a hospodářství řízené nikoliv státem, ale družstvy a neziskovými organizacemi. Průmyslové závody by měly pracovat bez zisku, podobně jako americké nemocnice či soukromé vysoké školy. Zda je tento způsob řízení státu a hospodářství reálný, je otázkou. V každém případě však Wallersteinova kniha nutí k zamyšlení a rozhodně patří mezi nejzajímavější politologická díla.
